

*Матеріали і дослідження
з археології Прикарпаття і Волині.
2014. Вип. 18. С. 387–399.*

Катерина ЮХИМЧУК

ВНЕСОК ІГОРЯ СВЕШНІКОВА У ДОСЛІДЖЕННЯ КУЛЬТУРИ КУЛЯСТИХ АМФОР

У 2015 р. виповниться 100-річчя з дня народження Ігоря Кириловича Свешнікова (1915–1995) – відомого українського археолога, історика, музеолога, краєзнавця, нумізмата, сфрагіста. Проте у наукових колах він знаний, перш за все, як один з провідних спеціалістів з археології окремих культур періоду енеоліту та доби бронзи, як дослідник давньоруських городищ та козацьких старожитностей. За своє життя він зробив вагомий внесок у розвиток археологічної науки ХХ ст., а окремі його дослідження мали виняткове значення для вивчення історії України.

Біографічна довідка. Народився Ігор Свешніков 19 жовтня 1915 р. у м. Києві, де через події Першої світової війни в евакуації знаходились його батьки – Кирило Свешніков та Надія Радченко [Архів ЛНУ Ф. Р-119, оп. 65, спр. 8279, арк. 5]. З 1921 р. сім'я мешкала у своєму маєтку (по батькові І. Свешніков – родовитий російський дворянин) в с. Хотин Дубенського повіту Волинського воєводства (тепер Радивилівський район Рівненської області), де пройшли дитячі роки дослідника [Ситник, 2012, с. 146]. У 1930–1935 р. він навчався у польськомовній Дубенській державній гімназії, після завершення якої поступив на юридичний факультет Львівського університету. У 1936 р., захопившись лекціями і літературою з археології, одночасно став студентом факультету гуманістичного зі спеціалізацією з археології [Гупало, 2005, с. 18]. У зв'язку з подіями 1939 р. змушений залишити навчання, яке продовжив після війни, закінчивши заочне відділення історичного факультету в 1950 р.

У 1945–1959 рр. Ігор Свешніков очолював відділ історії первісного суспільства Львівського історичного музею (далі ЛІМ). Працюючи у музеї, продовжував археологічні дослідження, підсумком яких стали написання та захист у 1958 р. кандидатської дисертації на тему “Пам'ятки племен бронзової доби Прикарпаття і Західного Поділля” [Малєєв, 2005, с. 42]. 20 вересня 1959 р. археолог перейшов на роботу до Відділу археології Інституту суспільних наук АН УРСР (тепер Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, далі ІСН АН УРСР), де в 1959–1994 рр. працював на посадах молодшого, старшого і провідного наукового співробітника. Там минула основна і найбільш плідна частина його наукового життя [Малєєв, 1998, с. 3]. У 1961–1967 рр. вчений – старший викладач кафедри історії стародавнього світу та середніх віків Львівського університету (робота за сумісництвом) [Архів ЛНУ Ф. Р-119, оп. 65, спр. 8279, арк. 5]. У 1972 р. захистив докторську дисертацію на тему “Історія населення Передкарпаття, Поділля і Волині в кінці III – на початку II тис. до н. е.” в Інституті археології АН СРСР (Москва) [Гупало, 2005, с. 21]. Проте протягом наукової діяльності вчений кілька разів змінював спрямування і тематику своїх досліджень, його наукові зацікавлення часто охоплювали значно ширший хронологічний діапазон.

У 1970 р. археологічна експедиція, очолювана І. К. Свешніковим, розпочала розкопки на полі Берестецької битви 1651 р. (с. Пляшева Радивилівського району Рівненської області), що безперервно тривали до 1994 р. За час роботи було досліджено 2,5 га площі та виявлено багатий комплекс достовірно датованих козацьких речей, значна частина яких є унікальними. Це була перша спроба в Україні дослідити місце козацької битви XVII ст. археологічними методами [Свешніков, 1993].

У 1982 р. дослідник почав черговий етап археологічних досліджень літописного Звенигорода (с. Звенигород Пустомитівського району Львівської області), які тривали до 1994 р. [Гупало, 2005, с. 22]. Під час розкопок було відкрито північно-східну ділянку передмістя Звенигорода, де вченому вдалося виявити мостову, прокладену від міських укріплень у північному напрямі через все передмістя, а також близько 50 будинків з

господарськими спорудами. Вперше в Україні тут були знайдені берестяні грамоти початку XII ст. [Малесев, 1998, с. 4; Свешніков, 1987].

Влітку 1995 р. археолог розпочав вивчення замку у м. Дубно Рівненської області, де йому вдалося виявити давньоруський дитинець Дубенського городища. 20 серпня 1995 р. смерть перервала польові роботи вченого [Рудий, 2007, с. 235]. Поховали Ігоря Кириловича у с. Янів (Новояворівського району Львівської області), недалеко від м. Львова.

При всій широті спектру зацікавлень та напрямків дослідницької діяльності Ігоря Свешнікова особливе місце у його науковому доробку посідали археологічні дослідження періоду енеоліту та доби бронзи. З ними пов'язана значна частина польових обстежень та розкопок, які значно збагатили фонд джерел з давньої історії районів Центральної та Східної Європи [Мерперт, 1998, с. 55]. Із цілого ряду археологічних культур обумовленого вище часу, досліджуваних І. Свешніковим, варто виділити культуру кулястих амфор (далі – ККА), яка завдяки невтомній роботі дослідника отримала найповніше опрацювання у радянській науковій літературі другої половини XX ст. Головні дослідження науковця були спрямовані на вивчення, насамперед, східної групи цієї культури.

Рис. 1. Ігор Свешніков
Fig 1. Igor Sveshnikov

Метою цієї роботи є описати і систематизувати пам'ятки ККА, вивчені І. Свешніковим, розглянути їх інтерпретацію в контексті давньої історії Центрально-Східної Європи; з'ясувати значення археологічних досліджень вченого у вивченні ККА. Автор роботи не ставить завдання дати ґрунтовний аналіз науковим ідеям вченого, їх розвитку згідно сучасних концепцій, а лише представити загальну характеристику досліджень І. Свешніковим ККА в руслі історії археологічної науки.

Культура кулястих амфор належить до епохи пізнього енеоліту і датується IV–III тис. до н. е. Склалася вона на півночі від Карпат на північноєвропейській рівнині в середині IV тис. до н. е. [Гимбутас, 2006, с. 419]. Територія поширення її пам'яток охоплює Центрально-Східну Німеччину, Чехію, Польщу, Україну (лісостепову частину Правобережжя), Південно-Західну Білорусію, а також північ Східної Румунії. Виділив ККА німецький дослідник А. Гетце у 1900 р. [Свешніков, 1983, с. 5]. В археологічній літературі прийнято поділяти цю культуру на три локальні групи: західну (Східна Німеччина, Чехія, Західна Польща), середню, або польську (відому на території Польщі), а також східну (південно-західна територія Білорусії, Україна, північно-західна частина Молдови) [Свешніков, 1971б, с. 240].

Перші згадки щодо кам'яних скринь із кулястими амфорами на Поділлі відомі з XVIII ст., але наукове дослідження цих споруд розпочалося лише у другій половині XIX ст. польськими археологами: А. Кіркором [Kirkor, 1877; 1878; 1879], Г. Оссовським [Ossowski, 1889; 1891], Ф. Пулаським [Pułaski, 1890] [Свешніков, 1983, с. 6]. На початку XX ст. значно зросла зацікавленість пам'ятками ККА. Перші спроби синтетичного опрацювання зібраного на той час матеріалу пов'язані з іменами Л. Козловського [Kozłowski, 1924, 1939], Є. Сіцінського [Сіцінський, 1927], В. Антоневича [Antoniewicz, 1928; 1938], І. Левицького [Левицький, 1929] [Энеолит СССР, 1982, с. 262]. У 40–50-х рр. XX ст. дослідження ККА проводили Ю. Костжевський [Kostrzewski, 1948], Т. Сулімірський [Sulimirski, 1959], А. Брюсов [Брюсов, 1952].

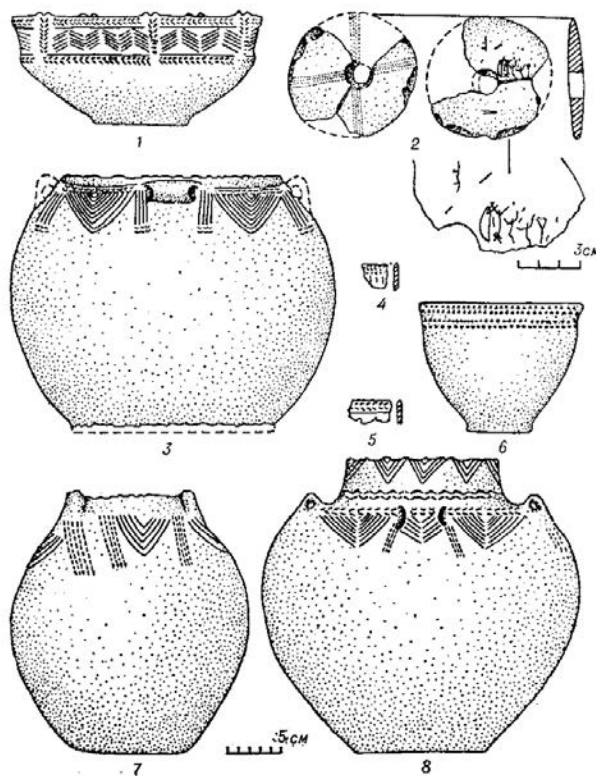

Рис. 2. Матеріали з гробниці ККА поблизу с. Іванья Рівненської обл., 1969 (за: Свешніков, 1973б, с. 68): 1, 6 – миски; 4, 5 – уламки посудин; 3, 7, 8 – кулясті амфори; 2 – диск-амулет і вигравірувана на ньому сцена (1, 3 – 8 – кераміка, 2 – бурштин)

Fig. 2. Materials from the tomb of GAC near the village Ivannya Rivne region., 1969 (by: Свешніков, 1973б, р. 68): 1, 6 – bowls; 4, 5 – fragments of vessels; 3, 7, 8 – globular amphoras; 2 – disc-amulet with engraved scene on it (1, 3–8 – ceramics, 2 – amber)

[Свешніков, Бернякович, 1959, с. 3], тому пам'ятки ККА були репрезентовані лише окремими знахідками, виявленими розвідками та розкопками пам'яток інших археологічних періодів, зокрема бронзової доби та ранньозалізного періоду.

У 1957 р. була опублікована брошура археолога “Мегалітичні поховання на Західному Поділлі”, в якій автор, порівнюючи пам'ятки східної групи ККА, вперше спробував виділити два її локальні варіанти: волинський та подільський [Свешніков, 1957]. Підставами для такого поділу слугували відмінності у конструкціях поховальних споруд, способах поховання та характері речового матеріалу, зокрема, кераміки. Проте під поняттям “мегалітичні поховання” у вказаній роботі не завжди чітко було окреслено лише поховання ККА, а й інші кам'яні поховальні споруди різних культур та періодів. Крім цього, до пам'яток вказаного типу були зараховані знахідки культур шнурової кераміки. Дещо завищеною також була хронологія пам'яток подільської групи, які автор відніс до початку бронзового віку.

Новий етап у вивченні пам'яток ККА археологом розпочався з 1959 р., коли Ігор Свешніков став співробітником ІСН АН УРСР. У цей період було організовано ряд експедицій у Рівненську, Волинську, Львівську та Тернопільську області, в яких брав участь сам дослідник та інші співробітники Інституту [Мерперт, 1998, с. 55]. Головним результатом однієї з таких експедицій під керівництвом І. Свешнікова у Рівненську область 1961 р. були знахідки

Проте у першій половині ХХ ст. пам'ятки ККА все ще становили групу “недостатньо вивчених пам'яток неоліту” [Свешніков, 1973б, с. 63]. Спричинено це було відсутністю зовнішніх ознак такого типу поховань, що ускладнювало їх виявлення спеціалістами. А випадково відкриті гробниці, що найчастіше були порушені, не давали можливості всебічно дослідити знайдену пам'ятку. Варто також зазначити, що ККА до 70-х років була репрезентована на території України лише похованнями та випадковими знахідками [Малеєв, 1971, с. 53]. Зважаючи на це, низка важливих проблем, пов'язаних з племенами ККА, залишалася невисвітленою. Зокрема, це стосувалося питань про антропологічний тип населення, суспільні та родинні відносини цих племен, їх вірування, походження.

З такою джерельною базою та станом розробки наукової проблеми стикнувся Ігор Свешніков на початку 50-х років ХХ ст. Саме тоді розпочалося вивчення науковцем пам'яток вказаної археологічної культури під час перших експедицій ЛІМу у Львівській, Тернопільській та Рівненській областях. Такі експедиції проводилися з перспективним планом комплектування фондів та вдосконалення експозиції музею

кераміки ККА поблизу с. Чудви Костопільського району та поховання жінки в урочищі “Мала Рудка” поблизу с. Городок Рівненського району [Свешніков, Нікольченко, 1982, с. 92.].

У 1969 році під час експедиції ІСН АН УРСР, очолюваної І. Свешніковим, разом із співробітниками Дубенського краєзнавчого музею було проведено розкопки гробниці із кам'яних плит ККА поблизу с. Івання Дубенського району Рівненської області [Свешніков, 1983, с. 25]. Дослідження цієї пам'ятки, випадково виявленої в 1968 р. на правому березі р. Ікви, стало важливим у вивченні волинського варіанту східної групи ККА. Завдяки розкопкам було встановлено, що гробниця залягала на глибині 0,35 м від сучасної поверхні, мала форму прямокутника розмірами 1,5×2,2 м, орієнтованого за довжиною зі сходу на захід. У землі, що заповнювала гробницю, знайдено уламки семи посудин та зміщені зі свого місця два чоловічі кістяки, які, за визначенням Т. Кондукторової, належали двом чоловікам віком 50 та 22 роки [Свешніков, 1973б, с. 64]. На основі черепа старшого чоловіка Г. Лебединській вдалося відтворити портрет цієї людини.

Виняткове наукове та пізнавальне значення мав виявлений у цьому похованні бурштиновий диск-амулет з вигравіруваними сонячним хрестоподібним знаком на одному боці та трьома схематизованими людськими фігурами з луком і стрілами на другому боці (рис. 2). Діаметр диска 11,5×12 см, максимальна товщина 1,4 см, діаметр центрального отвору 2,5 см. Знахідки схожого типу можна спостерігати у похованнях ККА на польській території –

Рис. 3. Харитонівці (Угриньківці I), 1967. Гробниця II (вигляд зі східного боку) (за: Свешніков, 1968а, с. 51)
Fig. 3. Kharytonivtsi (Uhrynkivtsi I), 1967. Tomb II (view from the east side) (by: Свешніков, 1968а, р. 51)

Жежинека (повіт Могільно) та Шварценово (повіт Нове М'ясто Любавське) [Свешніков, 1973б, с. 67]. На думку І.К. Свешнікова, виявлений в гробниці бурштиновий предмет з солярним знаком дає підстави розглядати старшого небіжчика як представника родової верхівки або ж жерця. А використання бурштину свідчить, що представники ККА поклонялися сонцю і, ймовірно, надавали цьому каменю із золотистим відтінком важливого ідеологічного значення [Гимбутас, 2006, с. 423]. Зображення на зворотному боці диска, де всі три людські фігури утворюють певну композицію, можна інтерпретувати як сцену поклоніння божеству

[Свешніков, 1973б, с. 68; Свешніков, 1983, с. 17]. Таким чином, ця знахідка доповнила відомості про суспільні відносини племен ККА, їх вірування та мистецтво.

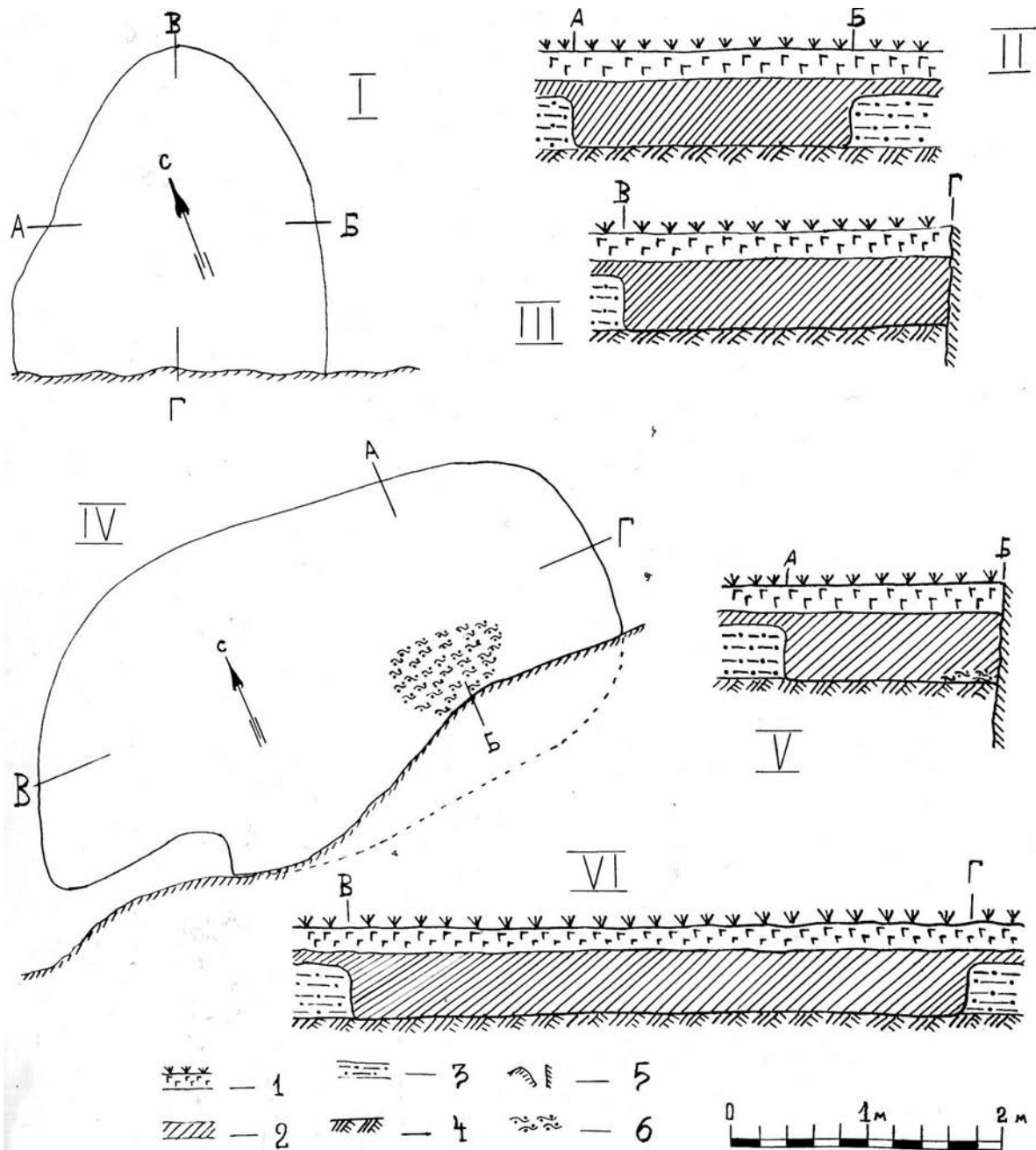

Рис. 4. Межиріччя, 1978. Плани і розрізи жител III і IV (за: Свешніков, 1979а, с. 57): I–III – план і розрізи по лініях А–Б і В–Г житла III; IV–VI – план і розрізи по лініях А–Б і В–Г житла IV. 1 – сучасний горизонт і гумус; 2 – чорнозем; 3 – супісок; 4 – материк; 5 – край кар’єру; 6 – деревне вугілля
 Fig. 4. Mezhyrichchya, 1978. Plans and the cuts of the dwellings III and IV (by: Свешніков, 1979а, р. 57): I–III – plan and the cuts of the lines А–Б and В–Г of the dwelling III; IV–VI – plan and the cuts of the lines А–Б and В–Г of the dwellings IV. 1 – modern horizon and humus; 2 – black soil; 3 – sandy loam; 4 – mainland; 5 – the edge of the quarry; 6 – charcoal

Важливими для вивчення подільського варіанту східної групи ККА були Тернопільські експедиції 1964 р. Під час однієї з них І. Свешніков разом із І. Геретою та Є. Харитоновим розкопали кам’яну гробницю біля с. Довге Тербовлянського району, в якій виявили три поховання. У цьому ж році вченим разом із А. Туром та Ю. Малєєвим була досліджена ще одна

гробниця біля с. Харитонівці (Угриньківці) Заліщицького району (рис. 3) (повторне вивчення цієї пам'ятки проводилося у 1967 р.) [Малєєв, 1971, с. 58]. Характерною особливістю обох пам'яток було те, що центральне місце у гробницях займали поховання чоловіків у сидячому положенні. Здобутий матеріал став основою для виділення та характеристики окремого типу поховального обряду подільського локального варіанту ККА.

У 70-х рр. було організовано ще декілька археологічних експедицій у Рівненську область, головним здобутком яких стали розкопки у 1978–1979 рр. поселення ККА волинської локальної групи в с. Межиріччя Млинівського району Рівненської області, проведені В. Коноплею та І. Свешніковим. Пам'ятку було виявлено В. Коноплею під час розвідки у 1977 р. [Свешников, Конопля, Кучинко, 1979б, с. 401–402]. Варто зазначити, що поселення такого типу розкопками досліджено вперше на території України [Свешников, 1990, с. 44].

На цій пошкодженій піщаним кар'єром багатоярусній пам'ятці у 1978–1979 рр. було виявлено два житла та дві господарські ями ККА (рис. 4). Житла – відносно невеликі напівземлянки неправильної-овальної форми. Перше з них, орієнтоване по лінії південний-захід – північний-схід, довжиною – 2,3 м, шириною – 2,3 м, глибиною – 0,65 м від сучасної поверхні. Друге житло виявлено на відстані близько 1 м на захід від першого, теж являло собою неправильно овальну півземлянку розміром 2,6×4,7 м [Свешников, 1990, с. 44]. Вогнища та печі розташовувались у них у західній частині. У заповненні жител знайдені кераміка, крем'яні та кістяні вироби, кістки тварин. Господарські ями були округлими у плані. Кераміка з поселення, на відміну від посуду з поховань, була здебільшого неорнаментованою. Аналогії формам посуду з цих об'єктів І. Свешніков знаходив на інших пам'ятках ККА, зокрема, на території Німеччини [Свешніков, 1978, с. 19]. Наявність виявлених розкопками 1978–1979 рр. жител та господарських ям ККА, з точки зору дослідника, не викликала сумніву щодо існування тут поселення носіїв ККА [Свешніков, 1979а, с. 12].

На основі вище описаних досліджень, а також попередньо зібраного та опрацьованого матеріалу І. Свешніков розкрив та узагальнив господарські, соціальні, духовні аспекти населення східної групи ККА, висвітлив особливості їхньої життєдіяльності та встановив їх взаємозв'язки з сусідніми племенами та процеси етногенезу.

Зокрема, науковець достовірніше визначив територію поширення населення східної групи ККА, що дозволило внести корективи у карту розселення племен енеоліту на території України. Вона охоплює західні р-ни Білоруського Полісся, Волинь, лісостепове правобережне Подніпров'я, Поділля, північ Молдови та Східну Румунію [Свешников, 1983, с. 10] (рис. 6).

На основі стратиграфічних спостережень і результатів аналізів радіовуглецевим методом пам'яток ККА на території Польщі, І. Свешніков розглядав час існування її східної групи серединою – другою половиною III тис. до н.е. [Свешніков, 1974а, с. 22]. Таке датування, з точки зору дослідника, не перечить хронології пам'яток західної та середньої груп вказаної культури на території Німеччини та Польщі, які за результатами радіокарбонатних аналізів датуються часом між 2442±160 і 2216±120 років до н. е. [Свешников, 1985, с. 290].

Специфіку східної групи ККА І. Свешніков розглядав у характері житлових та поховальних споруд, обряді поховань та супроводжувачому їх інвентарі. На основі розкопок поселення ККА поблизу с. Межиріччя Рівненської області, проведених дослідником у 1978–1979 рр., було встановлено, що житла східної групи згаданої культури, на відміну від жител західної та середньої груп, були відносно невеликими овальними напівземлянками [Свешников, 1985, с. 281]. Поховання цієї групи – в основному ґрунтові захоронення з тілопокладенням в гробницях із кам'яних плит. Зафіксовано декілька випадків поховань під курганными насипами або ж із кремацією, що невідомо у інших групах ККА. Поховання тварин знаходяться недалеко від гробниць у ґрунтових ямах. Зазвичай, це кістяки свиней або биків, у той час як для західної та середньої груп ККА притаманні лише поховання великої рогатої худоби. Кістки свині іноді входять до складу поховального інвентарю, що є свідченням скотарсько-землеробського типу господарства населення [Свешников, 1983, с. 9]. Відмінності вказаної групи ККА археолог прослідковував і в орнаментативній кераміці. На відміну від середньої групи цієї культури, у

східній групі, поширений шнуровий орнамент і мотив “риб’ячої луски”. Близькі аналогії матеріалам східної групи прослідковуються на території Польщі, натомість, як зазначав учений, значно менше спільних рис можна знайти із західною групою обумовленої вище культури [Свешніков, 1985, с. 281].

Щодо характеру господарства населення східної групи ККА дослідник висловив лише припущення про осілий спосіб життя цих племен із використанням землеробства та скотарства, про що свідчать складність конструкцій поховальних споруд, житлобудівництво (за матеріалами поселення ККА біля с. Межиріччя Рівненської обл.), а також знахідки у багатьох гробницях кісток домашньої свині та великої і дрібної рогатої худоби [Свешніков, 1974б, с. 157]. На основі аналізу поховальних та житлових споруд археолог вказував на існування у східній групі племен ККА патріархальних відносин [Свешніков, 1983, с. 17].

Проблема походження ККА на території України І. Свешніковим остаточно не була з’ясована. Проте важливими стали висновки вченого про хронологічну відповідність східної групи ККА другому етапу середньої групи цієї спільноти на території Польщі, що дало змогу розглядати факт появи ККА на території України, Білорусії та Східної Румунії як результат розселення частини неолітичного населення Повіслення у східному напрямі – на Волинь, в Подніпров’я, на Білоруське Полісся, Поділля та Східну Румунію [Свешніков, 1983, с. 17]. Щодо подальшої історичної долі східної групи ККА науковцем було висловлено припущення про асиміляцію цієї групи племенами культури шнурової кераміки при відтворенні її традицій і звичаїв ще у ранньому та середньому бронзовому віці у населення Волині та Поділля [Мерперт, 1998, с. 55; Свешніков, 1983, с. 20].

Порівнюючи пам’ятки Волині і Поділля, І. Свешніков виділив два локальні варіанти східної групи ККА – волинський і подільський, які різняться типами конструкцій поховальних споруд та супроводжувальним інвентарем, обрядами поховання, а також характером речового матеріалу, зокрема керамікою. Лінією поділу між ними він вважав водорозділ між басейнами Західного Бугу і правобережних приток Прип’яті (Стиру, Ікви, Горині та Случі), з одного боку, і Дністра та Південного Бугу – з другого [Свешніков, 1983, с. 11]. Проте такий поділ і його межу між двома варіантами можна вважати доволі умовними.

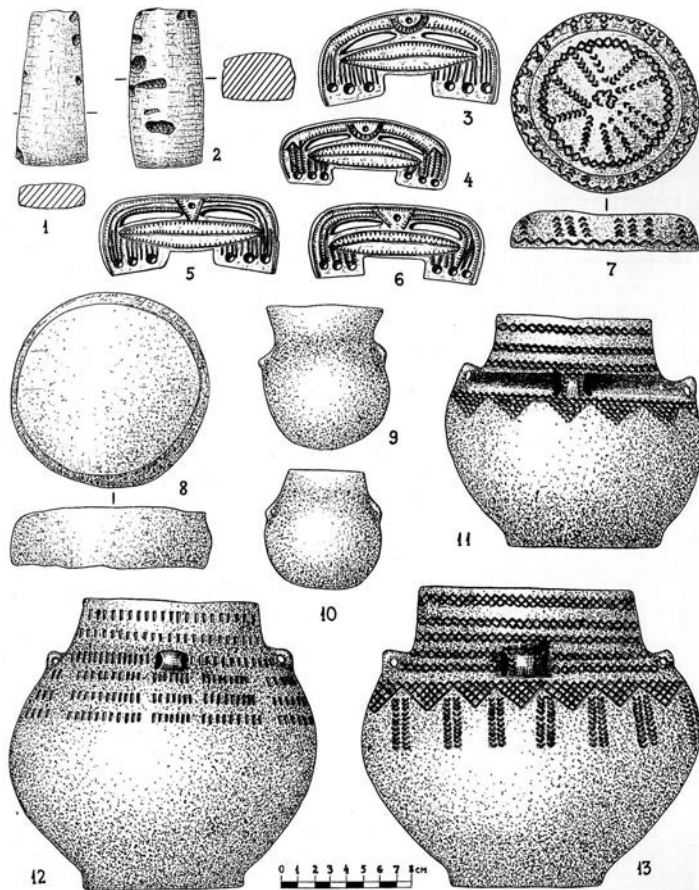

Рис. 5. Харитонівці (Угриньківці I), 1967. Матеріал з гробниці II (за: Свешніков, 1968а, с. 55): 1, 2 – крем’яні сокири; 3–6 – кістяні пряжки до пояса; 7, 11 – покривка і амфора з поховання № 5; 8, 9, 12 – покривка, посудина і амфора з поховання № 2; 10 – посудинка з поховання № 1; 13 – амфора з поховання № 4

Fig. 5. Kharytonivtsi (Uhrynkivtsi I), 1967. Materials from the tomb II (by: Свешніков, 1968а, 1968а, p. 51). 1, 2 – flint axes; 3–6 – bone belt buckles; 7, 11 – lid and amphora from the burial №5; 8, 9, 12 – lid, vessel and amphora from the burial №2; 10 – vessel from the burial №1; 13 – amphora from the burial №4

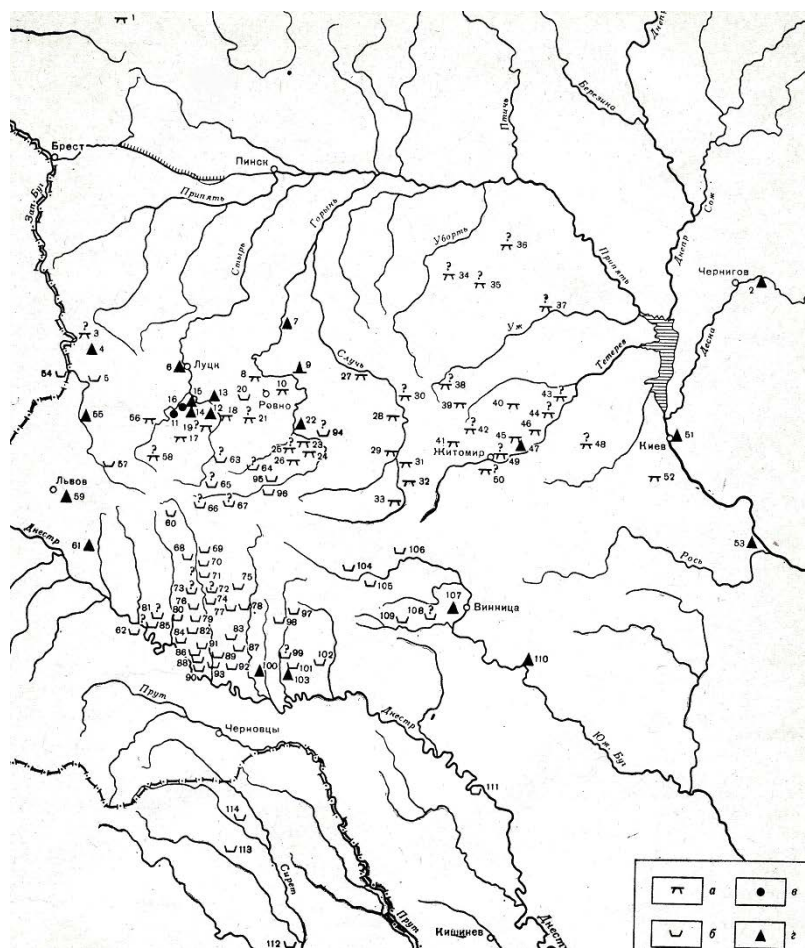

Рис. 6. Карта поширення пам'яток східної групи культури кулястих амфор (за: Свешніков, 1983, с. 11): а – поховання волинського локального варіанту; б – поховання подільського локального варіанту; в – поселення; г – окремі знахідки. Знак запитання біля відповідного пункту визначає пам'ятку як недостатньо достовірну. Пам'ятки: 1 – Красне село; 2 – Гришівка; 3 – Хотячів; 4 – Зимно; 5 – Литовеж; 6 – Луцьк; 7 – Чудви; 8 – Городок; 9 – Козлин; 10 – Рівне; 11 – Хрінники; 12 – Аршичин; 13 – Озліїв; 14 – Малі Дорогостай; 15 – Ярославичі; 16 – Межиріччя; 17 – Добривода; 18 – Івання; 19 – Волиця Старклівська; 20 – Варковичі; 21 – Костянець; 22 – Черняхів; 23 – Острог; 24 – Межирічі; 25 – Ново-Малин; 26 – Кутянка; 27 – Анета; 28 – Кікова; 29 – Суемці; 30 – Острожок; 31 – Старий Миропіль; 32 – Колодяжне; 33 – Колосівка; 34 – Нові Велідники; 35 – Збраньки; 36 – Довгиничі; 37 – Народичі; 38 – Сербинівка; 39 – Фасова; 40 – Кам'яний Брід; 41 – Сколобів; 42 – Давидівка; 43 – Вишевичі; 44 – Глиниця; 45 – Високе; 46 – Мінійки; 47 – Стрижівка; 48 – Карабачин; 49 – Житомир; 50 – Зарічани; 51 – Нікольська слобідка III; 52 – Лосятин; 53 – Канів; 54 – Вільхове; 55 – Сокаль; 56 – Миколаїв; 57 – Буськ; 58 – Суходоли; 59 – Звенигород; 60 – Підлипці; 61 – Колоколин; 62 – Бартишів; 63 – Кременець; 64 – Обич; 65 – Ридомиль; 66 – Очеретне; 67 – Малий Раковець; 68 – Застав'я (тепер Баворив); 69 – Застінка (тепер Товстолуг); 70 – Лошнів; 71 – Кровинка; 72 – Семенов; 73 – Подгайчики; 74 – Довге; 75 – Хоростків; 76 – Зарванця; 77 – Увисла; 78 – Городниця; 79 – Звиняч; 80 – Губин; 81 – Дуліби; 82 – Ягольниця; 83 – Коцюбинці; 84 – Берем'яни; 85 – Горигляди; 86 – Слобідка Кошиловецька; 87 – Чорнокінці; 88 – Кошилівці; 89 – Улашківці; 90 – Устечко; 91 – Ворвулинці; 92 – Глибочок; 93 – Харитонівці (тепер Угриньківці); 94 – Вікніни; 95 – Михнів; 96 – Лепесівка; 97 – Чорноводи; 98 – Завадинці; 99 – Кептинці; 100 – Кадіївці; 101 – Велика Слобідка; 102 – Колубаєвці; 103 – Кам'янець-Подільський; 104 – Горбасів; 105 – Завок; 106 – Нова Синява; 107 – Вінниця; 108 – Токарівка; 109 – Тартак; 110 – Самчинці; 111 – Кам'янка; 112 – П'ятра-Нямці; 113 – Долхешти Марі; 114 – Басарабі

Fig. 6. Distribution map of the eastern group of the Globular Amphora Culture monuments (by: Свешніков, 1983, p. 11): а – the burials of the Volyn' local variant; б – the burials of the Podil's'k local variant; в – settlements; г – separate findings. The question mark near a corresponding point determines the site as not enough reliable

Пам'ятки подільського варіанту, як зазначав учений, представлені лише ґрунтовими похованнями з тілопокладеннями в прямокутних гробницях, складених з кам'яних плит. В окремих гробницях можна спостерігати по кілька кістяків, які лежать переважно в скорченому положенні на боці або на спині. Чоловіків ховали інколи в сидячому положенні [Свешніков, 1974б, с. 154]. Інвентар подільських гробниць складається з кераміки, кам'яних знарядь, кістяних і бурштинових прикрас та кісток домашньої свині.

Натомість у волинському варіанті дослідник виділяв чотири типи поховальних споруд: прямокутна гробниця з кам'яних плит, гробниця з невеликою добудовою, дольмен та гробниця з кам'яних плит під курганним насипом. Крім того, в с. Городок Рівненської області виявлено ґрунтові поховання з характерним для ККА посудом, але без кам'яних гробниць. Відомі також гробниці із кремацією [Свешніков, 1974б, с. 154]. Виходячи із припущень вченого, ці відмінності можуть вказувати на приналежність окремих поховань Волині до різних хронологічних етапів [Свешніков, 1971б, с. 242]. Кількість кістяків, що лежать здебільшого у скорченому положенні, в окремих гробницях доходить до десяти. Інвентар поховань такий же, як і в подільському варіанті, хоча кераміка відрізняється від останньої рядом своєрідних рис.

Для подільського варіанту східної групи ККА, як визначив І. Свешніков, найбільш характерним типом посудини є куляста амфора з рівним дном, циліндричною шийкою та двома або чотирма вушками, прикрашена на шийці і верхній частині тіла рядками звисаючих трикутників, що утворюють мотив так званої “риб'ячої луски” або ромбів. Рідше трапляється орнамент у вигляді округлих, вертикальних або дугастих заглиблень, відбитків шнура (рис. 5). Крім амфор відомі миски з дугастими стінками та низькі циліндричні покритишки, прикрашені ялинковим орнаментом [Свешніков, 1983, с. 15]. Особливістю кераміки волинського варіанту є порівняно велика кількість кулястих амфор з круглим дном, яйцеподібних посудин або горщиків з роздутою верхньою частиною. В орнаменті посуду переважають вертикальні нарізки, зигзагоподібні стрічки та відтиски мотузки (рис. 2) [Свешніков, 1974б, с. 157].

Підсумками досліджень пам'яток обумовленої вище культури стала праця І. Свешнікова “Культура шаровидних амфор. Археологія СРСР. Свод археологических источников” [Свешніков, 1983]. У цій роботі, на думку відомого археолога М. Мерперта, вперше у російськомовній науковій літературі автор дав вичерпне уявлення про один з найбільших феноменів європейського енеоліту [Мерперт, 1998, с. 55].

У монографії було проаналізовано та узагальнено історію вивчення цієї групи станом на 80-ті роки ХХ ст. разом із залученням даних про дослідження західної та середньої груп ККА в сусідніх країнах – Польщі, Чехії, Німеччині, Румунії та Білорусії.

Ґрунтовні дослідження І. Свешнікова дозволили створити повний каталог археологічних пам'яток, у якому археолог описав 114 відомих на той час пам'яток східної групи ККА на території України, Білорусії, Румунії та Молдови, таким чином впорядкувавши та ввівши їх у науковий обіг.

Ігор Кирилович розглядав ККА як одну з найважливіших культур енеоліту, що мала визначальний вплив на формування культур Прикарпаття та Волині наступних періодів [Свешніков, 1990, с. 49]. Тому він намагався не лише дати загальну характеристику її східної групи, а й на основі власних досліджень конкретизувати уявлення про цю культурну спільноту у всіх важливих параметрах – від структури поселень та характеру домобудівництва до поховань та спеціальних ритуальних дій.

**Каталог пам'яток культури кулястих амфор,
досліджених І. К. Свешніковим (східна група)**

№	Назва пам'ятки (населений пункт, урочище, район)	Рік	Автор відкриття дослідження	Відкрито, обстежено чи розкопано	Археологічні об'єкти, знахідки	Місце збереження матеріалів	Література
---	--	-----	-----------------------------	----------------------------------	--------------------------------	-----------------------------	------------

Рівненська обл.							
1	Городок <i>Рівненський р-н</i>	1961	І. Свешніков	розкопки	Ґрунтовий могильник	ІУ НАН України	Нікольченко, Свешніков, 1982, с. 92
2	Івання <i>Дубнівський р-н</i>	1968 1969	І. Свешніков, В. Селедець	випадково виявлено, розкопки	Ґрунтове поховання в гробниці, посудини і бурштиновий диск	Дубенський краєзнавчий музей	Свешніков, 1973, с. 63–69; Свешніков, 1983, с. 25.
3	Межиріччя <i>Млинівський р-н</i>	1978	І. Свешніков, В. Конопля	розкопки	Поселення, об'єкти, кераміка, крем'яні відщепи	ІУ НАН України	Свешніков, 1983, с. 23–25; Конопля, 1979, с. 401–402.
4	Озлів <i>Млинівський р-н</i>	1975	І. Свешніков, В. Конопля	обстежено	Об'єкти, крем'яні вироби, кераміка	ІУ НАН України	Свешніков, 1983, с. 22
5	Чудви <i>Костопільський р-н</i>	1961	І. Свешніков,	обстежено	Фрагмент шийки амфори	ІУ НАН України	Свешніков, 1983, с. 21. Нікольченко, Свешніков, 1982, с. 69
Тернопільська область							
6	Довге <i>Теребовлянський р-н</i>	1964	І. Свешніков, І. Герета, Е. Харитонов	випадково виявлено, розкопки	Ґрунтове поховання в гробниці, кераміка, крем'яні жовно, клиновидна сокира, 2 кістяні ажурні пряжки, 10 бурштинових намистин	ІУ НАН України	Свешніков, 1968, с. 200; 1983, с. 74; Малєєв, 1971, с. 53–60.
7	Харитонівці (Угриньківці 1) <i>Заліщицький р-н</i>	1958 1964	А. Тур А. Тур, І. Свешніков, Ю. Малєєв	виявлено, розкопки	Ґрунтові поховання в гробниці із супроводжуваним інвентарем	Заліщицький державний музей	Малєєв, 1971, с. 53–60; Свешніков, 1968, с. 200; 1983, с. 47–48
8	Харитонівці (Угриньківці 1) <i>Заліщицький р-н</i>	1967	І. Свешніков	розкопки	Ґрунтові поховання в гробниці із супроводжуваним інвентарем	Львівський музей історії релігії, ІУ НАН України	Свешніков, 1968, с. 200; 1983, с. 49–50;

Праці І. К. Свешнікова, що стосуються вивчення ККА

Неопубліковані:

- 1962 Звіт про роботу Звіт про роботу Ровенської археологічної експедиції у 1961 р. // Науковий архів відділу археології Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (м. Львів). – 51 с.
- 1968а Звіт про роботу Західно-Подільської археологічної експедиції ІСН АН УРСР у 1967 р. // Там само. – 57 с.
- 1973а Матеріали до археологічної карти Прикарпаття і Волині. Енеоліт. Культура кулястих амфор // Там само. – Папка №12.
- 1979а Звіт про роботи Млинівського загону Рівненської археологічної експедиції ІСН АН УРСР у 1978 р. // Там само. – 67 с.
- 1980 Звіт про роботи Млинівського загону Рівненської археологічної експедиції ІСН АН УРСР у 1979 р. // Там само. – 40 с.
- 1981а Господарство населення Прикарпаття і Волині за доби міді-бронзи (додаток) // Там само. – Папка №24.

Опубліковані:

Свешніков І. К.

- 1957 Мегалітичні поховання на Західному Поділлі. – Львів: Вид. Львівського історичного музею. – 31 с.
- 1958 Памятники племен бронзового века Предкарпатья и Западной Подолии. Автореф. дис. на соискание ученой степени кандидата исторических наук: спец. 07.575 “Археология”. – Москва. – 16 с.
- 1968б Работы Западно-Подольской экспедиции // АО 1967 г. – Москва. – С. 200.
- 1971а История населения Предкарпатья, Подолии и Волыни в конце III – начале II тысячелетия до н. е. Автореф. дис. на соискание ученой степени доктора исторических наук: спец. 07.575 “Археология”. – Москва. – 40 с.
- 1971б Культура кулястих амфор // Археологія Української РСР: в 3-х томах. – Київ: Наукова думка. – Т. 1. – С. 240–250.
- 1973б Нове поховання культури кулястих амфор у Ровенській області // Археологія. – Київ. – Вип. 11. – С. 63–69.
- 1974а Історія населення Передкарпаття, Поділля і Волині в кінці III – на початку II тисячоліття до н. е. – Київ. – 206 с.
- 1974б Племена культури кулястих амфор // Стародавнє населення Прикарпаття та Волині. – Київ. – С. 152–158.
- 1976 Довідник з археології України: Львівська обл. – Київ. – 95 с.

Свешніков І. К., Конопля В. М., Кучинко М. М.

- 1979б Работы Млыновского отряда // АО 1978 г. – Москва. – С. 401–402.

Свешніков І. К. та ін..

- 1981б Археологічні пам'ятки Прикарпаття і Волині кам'яного віку. – Київ. – 310 с. (співавтори Черниш О. П., Ауліх В. В., Крушельницька Л. І., Цигилик В. М. та ін..)

Свешніков І. К., Нікольченко Ю. М.

- 1982 Довідник з археології України: Рівненська обл. – Київ. – 114 с.

Свешніков І. К.

- 1983 Культура шаровидных амфор // Археология СССР. САИ. – В1-27. – Москва. – 86 с.
- 1985 Культура шаровидных амфор // Археология Украинской ССР: В 3-х т. – Киев. – Т. 1. – С. 280–291.
- 1990 Культура шаровидных амфор // Археология Прикарпатья, Волыни и Закарпатья (энеолит, бронза и раннее железо) – Киев. – С. 43–49.

ЛІТЕРАТУРА

Архів ЛНУ

- 1965 Архів Львівського національного університету ім. І. Франка. Ф. Р-119 (Історичний факультет). – Оп. 65. – Спр. 8279 (Особова справа І. К. Свешнікова). – 24 арк.

Брюсов А. Я.

- 1952 Очерки по истории племен европейской части СССР в неолитическую эпоху. – М. – 263 с.

Гимбутас М.

- 2006 Цивилізація Великої Богини: Мир Древней Европы. – Москва. – 572 с.

Гупало В.

- 2005 Ігор Кирилович Свешніков – видатний дослідник Волині // Життєвий і творчий шлях І. К. Свешнікова: збірник тез наукової конференції 2005 р. – Рівне. – С. 18–24.

Левіцький І.

- 1929 Пам'ятки мегалітичної культури на Волині // Антропологія. – Т. II. – Київ. – С. 192–222.

Макєєв Ю.

- 2005 Невтомний дослідник козацької старовини // Життєвий і творчий шлях І. К. Свешнікова: збірник тез наукової конференції 2005 р. – Рівне. – С. 41–45.

Малєєв Ю. М.

- 1971 Мегалітичні гробниці на Тернопільщині // Археологія. – Київ. – №2. – С. 53–60.

- 1998 Список наукових праць професора, доктора історичних наук Ігоря Кириловича Свешнікова // Волино-Подільські археологічні студії. – Львів. – Вип. 1. – С. 5–10.

Массон В. М., Мерперт Н. Я., Мунчаев Р. М., Черныш Е. К.

- 1982 Энеолит СССР. – Москва: Наука. – 359 с.

Мерперт М. Я.

- 1998 Бронзовий вік у творчості Ігоря Свешнікова // Постаті української археології. МДАПВ. – Львів. – Вип. 7. – С. 55–56.

Ситник О.

- 2012 Археологічна наука у Львові. Перша половина ХХ століття. – Львів–Жешів. – 365 с.

Свешніков І. К., Бернякович К. В.

- 1959 Археологічні роботи Львівського історичного музею в 1952–1957 рр. – Львів. – 42 с.

Свешніков І.

- 1987 Звенигород: Краєзнавчий нарис. – Львів. – 48 с.

- 1993 Битва під Берестечком. – Львів. – 302 с.

- 2008 Спогади музейного працівника // Пам'ятки України: Історія та культура. – Київ. – Ч. 2. – С. I – XXXVIII.

Сіцінський Є.

- 1927 Нариси з історії Поділля. – Ч. 1. – Вінниця. – 73 с.

Рудий В.

- 2007 Видатні та маловідомі археологи України (біографічні нариси): довідник. – Львів. – 322 с.

Antoniewicz W.

- 1928 Archeologia Polski. Zarys czasów przedhistorycznych i wczesnodziejowych na ziem Polski. – Warszawa. – 344 s.

- 1938 Z dziedziny archeologii ziem Polski // Swiatowit. – Warszawa. – Т. XVII. – S. 341–422.

Kirkor A.

- 1877 O grobach kamiennych na Podolu Galicyjskim // ZWAK. – Kraków. – Т. 1. – S. 3–35.

- 1878 Sprawozdanie i wykaz zabytków złożonych w Akademii Umiejętności z wycieczki archeologiczno-antropologicznej w 1877 // ZWAK. – Kraków. – Т. 2.

- 1879 Sprawozdanie i wykaz zabytków z wycieczki archeologiczno – antropologicznej w roku 1878 // ZWAK – Kraków. – Т. 3.

Kostrzewski J.

- 1939–1948 Od mezolitu do okresu wędrówek ludów // Prehistoria ziem polskich, Encyklopedia Polska. – Kraków. – Т. IV. – Cz. 1. – Dz. V. – S. 118–359.

Kozłowski L.

- 1924 Młodsza epoka kamienna w Polsce. – Lwów. – 242 s.
1939 Zarys pradziejów Polski południowo-wschodniej. – Lwów. – 104 s.

Ossowski G.

- 1889 Materiały paleontologii kurhanów ukraińskich // ZWAK. – Kraków. – T. 3.
1891 Sprawozdanie drugie z wycieczki paleontologicznej po Galicji w r. 1890 // ZWAK. – T. 15. – S. 1–88.

Pułaski F.

- 1890 Poszukiwania archeologiczne na Podolu rosyjskim // ZWAK. – T. 14. – S. 1–17.

Sulimirski T.

- 1959 Polska przedhistoryczna. – London. – T. II.
1968 Corded Ware and Globular Amphora North-East of the Carpathies. – London. – 227 p.

Kateryna YUKHIMCHUK

IGOR SVESHNIKOV'S CONTRIBUTION TO THE GLOBULAR AMPHORA CULTURE RESEARCHES

The article examines life and scientific activity of Igor Sveshnikov – famous Ukrainian archaeologist. In particular, his archaeological researches and scientific achievements in the study of the eastern group of the Globular Amphora Culture in Western Ukraine are demonstrated. The aim of the work is to describe and systematize sights, that were researched by I. Sveshnikov, to consider their interpretation in the context of the old history of Centrally-East Europe, to find out the value of the archaeological researches of the scientist in a study of the Globular Amphora Culture. The author of the article does not try to give a detailed analysis of the scientific ideas of the scientist, and their development according to modern conceptions, but only presents general description of I. Sveshnikov's researches of the Globular Amphora Culture in the context of the history of archaeological science.